

• 2016-жыл Тарых жана маданият жылы

Калыгулдун сөзү өлбөйт

Көпчүлүк илимпоздор Калыгул олуяны сөз атасы – акындардын башаты катары баалашат. Калыгул олуянын чыгармалары ошол замандагы Кокон хандыгынын зөөкүрлүгүн, орус падышачылыгынын, калмак, кытайлардын кыргыз жерине болгон көз артуусун алдын ала айткан. Калыгул олуянын “Заманасы” философиялык ой жүгүртүүсү, айткан акыл, намыс сөздөрү ошол убакта кыргыз элинин ой жүгүртүүсүнө, кыргыз, казак акындардын көз караштарынын калыптанышына зор таасирин тийгизген. Кыргыз калкы “Калыгулга бала кезинде эле Кыдыр алейки салам батасын берген”, “Калыгул сүйлөгөндө эки ийининде эки перштеси ойноп турган экен” деп олуяны бийик жана ыйык тутул келишкен.

Калыгул олуянын кыргыз рухундагы орду, таамай айтылган философиялык ой жүгүртүүсү, айткандары эки кылымдан бери элбизге акын-насаат болуп, элибиздин ой-сезиминен кетпей, оозунан түшпөй келет. Ал эми Калыгул сыңчы катары кадимки Ниязбек баатыр, Ормон хан, Шабдан баатыр, Боромбай бий сыяктуу кыргыздын мыктыларына баасын берип, ишмердигине сын, акыл айтып турган.

Ормон хандын кыргыз элинин тарыхында ролу зор. Мезгил ар бир маанилүү тарыхый окуяны эрдентир-кечтир өз ордуна коёт эмеспи. Ормон хандын кыргыз элинин тарыхындагы ролу жөнүндөгү маселеге азырынча кыскача эле токтоло кетели.

Ормондун демилгеси боюнча касиеттүү Ысык-Көлдүн жээгинде кыргыз элинин бардык дээрлик урууларынын кадыр-барктуу башчылары менен өкүлдөрү курултай өткөрүлөт. Курултайда Ормондун хан кылып шайлашат. Бул курултайга Калыгул да катышат. Ошондо Калыгул Ормон ханга төмөнкүдөй насаат айтат:

Атагың кетет алыска,
Кыйшайбастан калыс бол.
Хандың деген улуу жол,
Дагы айтамын калыс бол.
Ушак айың көп болот,
Мына ошондон алыс бол.
Эл-жеринди коргогон,
Адилеттүү хан бол!
Ак менен караны ажыраткан,

Быйылкы жылды мамлекет башчысы Алмазбек Атамбаев “Тарых жана маданият жылы” деп жарыялады. Мунун мааниси зор деп ойлойм. Анын аркасында тарыхыбызды тактоо, маданиятыбызды өркүндөтүү максатында көп иштер жасалган турат. Бул жылы улуу инсан Жусуп Баласагындын 1000 жылдыгы, кыргыздын элин-жерин коргогон Тайлак баатырдын 220 жылдыгы белгиленмекчи. Өткөн жылы руху, дөөлөтү бийик Калыгул бабабызга 230 жыл болду. Качан болбосун артка кылчайып, кыргыз элинин тарыхында өзүнүн татыктуу изин калтырган улуу инсандарыбызды эстей жүрүү парз.

Акылдуу хан бол!
Бирөөнүн сөзүнө кирип,
Калыстыктан кетпе.
Ачыгына жетпей,
Алдыңа келген ишти чечпе,
Адилеттүү, калыс,
Кең пейил, ак жолтой хан бол!
Калыгул кыргыз урууларынын башчыларын дайыма ынтымактуу болууга багыттап келген. Эл башкаргандар ынтымактуу болсоңор, ортодогу эл башка жапка качпайт деп, айтчу экен. Ормон менен Боромбайдын куда болушканын кубаттап, Калыгул төмөнкүдөй акыл айтканы ушул кезге чейин эл эсинде:

Ынтымагы бар элдин,
Ырыстуу болот балдары.
Ырыска бүткөн элдердин
Куда-сөөк болот чалдары.
Эл башкарган эки дөө,
Ынтымакты курушса,
Кайда барат калганы.

Калыгул олуя 70 жашинда 1855-жылы каза болгон, азыркы Чолпон-Ата шаарына жакын Кара-Ой айылына сөөгү коюлган. Элине барктуу, сыйлуу Калыгул олуянын мүрзөсүнө минге жакын адам Ысык-Көлдүн жээгинен 3-4 чакырым жерден сары чопо топуракка эчкинин майын кошуп, колдон колго сынчы кылып беришип, чоң коргон-күмбөз курушкан. XVIII кылымдан бери табигаттын ысык-суутунан, жаап-чачынынан салынган күмбөз эскилиги жетип, бузула баштаганына байланыштуу 1999-жылы эски коргон-күмбөздү ичине калтырып, Темирлан доорунун архитектурасындай чоң, сапаттуу материалдар менен күмбөз-маволей курганбыз. Кыргыз коомунун жети облусунун кадырлуу, барктуу коноктордун катышуусу менен 1999-жылдын 30-октябрында күмбөз-маволейдин ачылыш аземи болгон.

Кийинки күндөрдө ал мазар “Калыгул күмбөз” деп эл ичинде айтылып жүрөт.

Бытыр күзүндө Калыгул олуянын 230 жылдыгы болмок. Бирок өткөн жылы чоң саясий иш-чаралар: Калыгул олуянын жайлоосу болгон Кырчында Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюнунун болушу, Жогорку Кеңешке депутаттыгына талапкерлердин жайдан баштап, кеч күзгө чейинки шайлоосу, Өкмөттүн түзүмүн бекитүү, жаңы шайланган Жогорку Кеңештин уюштуруу жыйындарын өткөрүү сыяктуу иштер көп болду, ошондой эле Калыгул олуянын тике небереси саясий жана мамлекеттик ишмер Турдакун Усубалиевдин бул дүйнөдөн өтүшүнө байланыштуу Калыгул олуянын 230 жылдык мааракеси болбой калды.

Быйылкы кыргыздын улуу инсандарынын мааракелерин белгилегенде Калыгул олуянын 230 жылдык мааракесин Көчмөндөр оюну учурунда кошо белгилеп койсок, кыргыз журтчулугунун, Кыргыз Өкмөтүнүн Калыгул олуянын рухуна чоң таазими болгон болот эле.

Марат ИСАКОВ,
Бишкек шаары

Нарын облусунун Кочкор районундагы Калыгул Бай уулу орто мектебинин Калыгул Бай уулу музейинде

Түрк жазма эстеликтеринин атласы жарык көрдү

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Түркология бөлүмүнүн окумуштуулары профессор Кадыралы Конкобаев, доц.м.а. Нурдин Усеев, илимий кызматкер Незизбек Шабданалиевдин авторлугунда Эл аралык түрк академиясы тарабынан орус жана түрк тилдеринде чыгарылган «Алтай Республикасындагы байыркы түрк жазма эстеликтеринин атласы» деген китептин бет ачары болуп өттү.

Эстеликтердин алгачкысы Россия Федерациясынын курамындагы Алтайдын аймагынан 1818-жылы же мындан 193 жыл мурда Чарыш деген жерден табылган, азыркы күндө аталган эстеликтердин саны 101ге жетти. Айта кетчү нерсе 2011-жылга чейин Алтай Республикасынын аймагынан 90 жазуу табылса, 2011-2012 жана 2013-жылдарда авторлордун илимий экспедициялары учурунда буга чейин илимге такыр белгисиз болгон 11 жаңы жазма эстелик, «жоголду» деп эсептелип жүргөн 2 жазма эстелик табылган. “Атлас” ар бир эстеликтин жайгашкан дарегин, GPS географиялык координаттарды, авторлорго чейин кимдер тарабынан кандай окуяландыгы, котормолору келтирилген дагы, акырында авторлордун жаңы окуяндары, котормолору жана илимий жаңылыштары жазылган. Ар бир эстеликтин сүрөттөрү, алардын чийимдеринин берилиштери да өзгөчө мааниге ээ. Жазма эстеликтерде учураган сөздөрдүн орусча, түркчө сөздүктөрү да тиркеме катары келтирилген. Бул “Атлас” кандайдыр деңгээлде Алтай жеринин жөнүндөгү энциклопедиялык маалыматтарды камтыйт. Ар бир эстелик авторлор тарабынан жайгашкан жерлеринде талаа шарттарында изилденген. Бүгүнкү күндө Орхон-Енисей байыркы түрк жазма эстеликтеринин 600гө жакын саны түркология илиминде белгилүү. Алардын 400гө жакыны Енисей жазма эстеликтери болуп саналат.

“Атлас” изилдөөгө алынган Алтай Республикасындагы байыркы түрк жазма эстеликтерин кыргыз элине, алар курган мамлекеттерге, ал мамлекеттерде колдонулган адабий жазма тилге тикеден тике тиешеси бар. Себеби, бул жазма тил академик В.В.Бартольд “Улуу кыргыз державасы” деп атаган доордо, ошол кездеги түрк элдери, алардын ичинде, эң биринчи иретте, кыргыздар активдүү лидерлик ролду ойногон Кыргыз каганаты доорунда колдонулган. Бул “Атлас” авторлор тарабынан ойлонулган көп томдук китептердин алгачкы гана тому.

Иш-чаранын ачылышында Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин ректору, профессор Себахаттин Балжы; Жусуп Баласагын дегенде, негизинен кыргыз эли эсибизге келет. Баласагындын төрөлгөндүгүнө 1000 жыл болуптур. Ага байланыштуу бир топ маданий

иш-чаралар өтөт, алгач Түрк дүйнөсүндө, андан кийин Кыргызстанда өтүшү керек. Жусуп Баласагын биздин мурасыбыз, биздин бабабыз. Кашгариде жашап, “Кутадгу билиг” деген китеп жазып, бүткүл Түрк дүйнөсүнө осуят, дүйнөлүк маданиятка белек кылып калтырып кеткен десек жанылышпайбыз. “Кутадгу билиг” улуу каганатыбыз болгон караханидер мезгилин сүрөттөгөн эмгек болгон. Демек, түрк дүйнөсүнүн цивилизациясы байыркы жылдарга барып такалат. Андай инсандарыбызга ошол куруп кеткен цивилизация, калтырып кеткен осуяттары үчүн ыраазычылык билдирип, мындан кийинки абалыбызга көңүл буруп, аларды сактоого умтулушубуз керек. Дүйнөлүк маданиятка салымыбызды кошоло. Бул чоң жоопкерчилик. Манас университети да ошол жоопкерчиликтин улуу мекемеси”, - деп бардык тармакта бирге иш алып баруу зарылдыгын белгиледи.

Эл аралык түрк академиясынын башчысы Дархан Кыдырлы өлкөбүздө “КРнын Президенти 2016-жылды “Тарых жана маданият” жылы деп жарыялагандыгын зор кубаныч менен кабыл алдык. Президенттин жарыгынын ишке ашыруу үчүн быйылкы жылдын алгачкы иш-чарасын “Манас” университетинде баштап олтурабыз. Бул китеп түркология илиминде чоң салым болду, себеби мурун мындай китептер Москвада, Санкт-Петербургда, Европада чыкса, азыр өзүбүздө чыгып жатат. Совет мезгили кулагандан кийин түркология эч кимге кербөлбөй калды. Бирок, ал бизге керек. Венгрия, Польша, Германия, Франция, Россиядагы түркологдордун эң жашы 60га болсо, азыр кыргыздын жаш жигиттери түркологияга жаңы келип жатат. Бул деген түрк дүйнөсүнүн маданиятынын, тарыхынын автору биз болобуз, өзүбүзүн тарыхыбызды өзүбүз жазыбыз дегенинен кабар берет”, - деди Дархан Кыдырлы.

КРнын Президентинин аппаратынын өкүлү Заирбек Эргешов Жусуп Баласагындын 1000 жылдыгы май айында өткөрүлөрүн, Президенттин жарлыгында айтылгандай, Жусуп Баласагындын эмгектери кайрадан кыргыз тилинде, жалпы эле түрк элдеринин тилдерине жарык көрүү маселеси каралганын билдирди.

Айзат ТАЛАСБАЕВА